

mutatja, amely út végén a *Parainézis* hitvallása fogalmazódik meg. A levelek a gondolati küzdelmet, vívódást, a kétségeken úrrá lévő bölcselőt is elének állítják, aki verseiből lép ki, a *Vanitatum vanitasból*, a *Zrínyi második énekéből* vagy akár a dalszerző versekből: a ritkán megszólaló lírikus leveleivel is jelentkezik, mint ahogy a Kölcsey-lírában fölcsendül a levelek nem egy gondolata.

A kritikai kiadás munkálatai közben minden bizonnyal a levelek teljes hivatkozásanyagára fény derül, a megnevezett és a csupán utalásokban szereplő alkotók, művek beleilleszkednek a Kölcsey-életmű forrásairól szóló stúdiumokba. Mindehhez számottévő segítség Szabó G. Zoltán kötete, amely a Kölcsey-filológia jelentős állomásaként tartható számon.³¹

Bogoly József Ágoston

PÉTERFY JENŐ ELFELEDETT ÍRÁSA LOUIS LIARD BÖLCSELETI MŰVÉRŐL

I.

Irodalomtörténet-írásunk Péterfy Jenő fejlődésrajzának az eddigieknél is pontosabb árnyalatait tudja akkor érzékeltetni, ha a mind ez ideig még ismeretlen vagy elfeledett Péterfy-írásokat is föltárjuk, s kritikátörténeti elemzésüket is elvégezzük.

Péterfy Jenő Louis Liard *La science positive et la métaphysique* c., 1879-ben megjelent főművéről szóló ismertetését egy elfeledett, igazából még föltáratlan, az irodalomkritikai és eszmetörténeti recepciókutatás szempontjából figyelemreméltó századvégi folyóirat, a *Külföld* lapjain fedeztük föl.¹

A századvégi pozitívisztikus tudományeszme kantianus és újkantianus criticista jegyekkel való szembesülési folyamatát nyomon követhetjük az utolsó századnegyed hazai periodikum-irodalmában is.² A pozitívizmus és a rákövetkező irányzatok hazai befogadásának precízebb regisztrálása szempontjából a most közlésre kerülő Péterfy-írás sem lehet

³¹ A kiadás jegyzetanyaga tömörnek, jónak minősíthető. Az alábbiakban néhány következtetésre, figyelmen kívül hagyásra mutatunk rá. Számuk az anyag nehézségi fokát ismerve csekély. A további értelmezéseket segtendő tesszük meg helyesbítéseinket, kiegészítéseinket. A 62. lapon téves a jegyzetekre utaló számozás; a 109. lapon egyként fordul elő az *Aurora* és az *Auróra* írásmód; a 309. lapon *Erdélyi Magyar Múzeum* áll, szerencsére a 312. lapon pontosan olvasható Döbrentei folyóiratának címe. A 312. lapon a pontos cím: *Handbuch der ungrischen Poesie*; a 322. lapon téves az állítás, miszerint Orczy Lőrinc hozzájárult volna a magyar verselés megújításához, és ez hívta volna föl rá Kölcsey figyelmét, ez a szóban forgó Kölcsey-levélből sem következtethető ki (6. sz. jegyzet); 323.: Szemere Pálnak Vidához írt episztolája önálló kiadványban is megjelent, Kölcsey bizonyára erre hivatkozott (18. sz. jegyzet); 326.: annálisokban, itt nem évkönyvekben, hanem egyértelműen, mint ahogy másutt helyesen, a bécsi *Annalen der Literatur und Kunst* című folyóiratban (6. sz. jegyzet); Uo.: *Allgemeine Literatur-Zeitung*. (11. sz. jegyzet) Csakhogy melyik? A bécsi? A jénai – lipcsei? Bizonyos, hogy a halle – lipcsei? 329.: Macphersont, azaz Ossziánt nemcsak és talán nem elsősorban a romantika hívei kedvelték, hanem az ifjú Goethe, a bécsi Denis, Batsányi, Kazinczy is (3. sz. jegyzet); 333.: Schedius Lajos nem volt nyelvész (51. sz. jegyzet), s talán megemlíthető lett volna, hogy Szemere Pál mily sokat tanult tőle. 336. 6. sz. jegyzet Goethe színművére, a *Tasso*-ra utal, pedig itt Kölcsey Tasót látszik idézni. Itt jegyzem meg, hogy Goethe színművének egy jegyzetben adott értelmezése pontatlan (320. 5. sz. jegyzet). 342.: Theodora (Manoli-Popovics) nem volt Vitkovics Mihályal megesküdve (10. sz. jegyzet). Sajtóhiba, hogy Bodolay Gy. áll G. helyett (363. 1. sz. jegyzet).

¹ A *Külföld* c. folyóirat kritikátörténeti föltárását és elemzését egy következő dolgozatban adjuk.

² Vö. MEDVECZKY Frigyes, *Kant főművének történeti jelentősége és hatása*. BpSz 1882. 343–365., különösen: 353., 361., 363.; Dr. SZÉKELY István, *Bölcsélet és természettudomány*. Bölcséleti Folyóirat, 1888. 190–213., különösen: 195–196.

közömbös az irodalomtörténet számára.³ Annál is kevésbé, mert sem az Angyal Dávid — Szilágyi Sándor-féle műjegyzék, sem az eddig legteljesebbnek tartott, Zimándi P. István által készített, Péterfy Jenő műveit kronologikus rendben föltüntető jegyzék *nem tartalmazza* a Louis Liard könyvéről tudósító kritikai írást.⁴ Irodalomtörténet-írásunk nem tudott arról, hogy Péterfy a századvégi *néocriticisme* moralizáló irányának egyik reprezentáns művét — melyről magyar fordítás nem készült — nagy befogadói frissességgel a Liard-mű megjelenését követően, mondhatni azzal egy időben, 1879-ben a *Külföld* c. soproni folyóirat augusztus-szeptemberi összevont számában mutatta be a magyar olvasónak.⁵

A maga nemében azért is jelentős ez az írás, mert tárgykörét illetően valószínűleg egyetlenként jelzi, hogy Péterfy Jenő a neokantianizmus francia változatai⁶ iránt már a hetvenes évtized végén érdeklődött, s a Kant és századvégi követője, Renouvier által meghatározott néo-criticisme ismeretelméleti alapozottságú törekvéseiből az *École Normale Supérieure* egyik neves tanárának, Lacheliernek⁷ a hatása alatt fejlődő Liard⁸ filozófiai kiindulását, s problémavilágát is megismerte.

A most közlésre kerülő könyvismertetés szövege azt is bizonyítja, hogy a hetvenes évek második felében Péterfyt az évtizedben fölmerülő filozófiai kérdések élénken foglalkoztatták,⁹ s különösen jártas volt a századközépen ismertté vált francia tudósnemzedék problémavilágában,¹⁰ s nemcsak Taine filozófiai főművét (*De l'Intelligence*) ismerte, s ismertette meg már ekkor olvasójával,¹¹ hanem a magánál csak négy évvel idősebb Louis Liard-nak az egyrészt a pozitívista tudományfelfogást kantianus alapról bíráló, másrészt a moralizáló fölfogáshoz közeljutó elméletét is fölülvizsgálta, s rövid formában, ellentmondásait kiemelve, kritikával illette.

A *Külföld* c. folyóiratban megjelent, Liard könyvét ismertető cikkének keletkezési időszakában Péterfy az *Egyetértés* c. napilap munkatársa volt. Ezt megelőzően 1874-től 1875-ig a *Pester Lloyd*-ba írt zenekritikákat és színíbrálatokat. 1878 nyarán lett az *Egyetértés*

³ Vö. NÉMETH G. Béla, *Bevezetés*. In *Péterfy Jenő válogatott művei*. Vál. és sajtó alá rendezte NÉMETH G. Béla. Bp., 1962. (A továbbiakban: *PJVM* 1962.) 50., 99.

⁴ ZIMÁNDI P. István, *Péterfy Jenő élete és kora*. Bp., 1972. 511–534. Vö. LAKATOS Éva, *Magyar irodalmi folyóiratok*. 6. füz. Bp., 1977. 889.

⁵ A havonta egyszeri alkalommal megjelent, összesen csak tizenkét számot megért folyóiratot a Soproni Reáliskola két tanára, Moller Ede és Ujvári Béla szerkesztette. Az Országos Széchényi Könyvtár példánya nem teljes. Teljes példány az egykori Soproni Magyar Királyi Állami Főreáliskola, a mostani Széchenyi István Gimnázium Könyvtárában található. (E helyen mondok köszönetet Rónainé Németh Judit tanárnőnek, hogy kérésemre egykori soproni gimnáziumom példányát volt szíves a kutatás céljára rendelkezésemre bocsátani.)

⁶ FOULLÉE, Alfred, *Le néo-kantisme en France*. Revue Philosophique, 1881. vol. 11. 1–45.

⁷ COLLINGWOOD, R. G., *A történelem eszméje*. Ford. ORTHMAYR Imre. Bp., 1987. 243–244.

⁸ Louis Liard magyar recepciójához: Dr. Fináczy Ernő lev. tag 1907-ben a II. Osztályba külső tagnak ajánlotta Louis Liard francia filozófust. Vö. *MTA Tagajánlások 1907-ben*. Kézirat gyanánt az Akadémia belső használatára. Bp., 1907. 22–24. A Louis Liard-ra vonatkozó magyar nyelvű szakirodalom szegényes, *Révai Nagylexikona* (Bp. 1915., 715.) a századelőn csak kurta szócikket szentelt Liard-nak, s KOZÁRI Gyula, *Comte, a pozitívizmus és evolúció* c. művének (Bp., 1905. I. 215.) vonatkozó szöveghegye sem túl informatív. Vö. BENRUBI, J., *Les sources et les courants de la philosophie contemporaine en France*. Paris, 1933. I. 468–471.

⁹ NÉMETH G. Béla, *Bevezetés*. In *PJVM* 1962. 84., 99.

¹⁰ PÉTERFY Jenő, *Az angol irodalom története*. In *PJVM* 1962. 355. Vö. még PÉTERFY Jenő, *A filozófia viszonya a természettudományokhoz és a valláshoz* (Barthélemy-Saint Hilaire könyvéről). BpSz 1891. 65. k. 169. sz. 146–147.

¹¹ PÉTERFY Jenő, *Taine: De l'Intelligence*. *Külföld*, 1879. 4. sz. 118–122. Vö. RIBOT, Théodule, *De l'Intelligence*. Revue Philosophique, 1879. vol. 7. Nr. 3. 324–327. Vö. BÖGÖLY József Ágoston, *Péterfy Jenő írása Taine pszichológiai főművéről*. ItK 1989. 154–158. Vö. még DILTHEY, Wilhelm, *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Vál., ford., bev., jegyz. ERDÉLYI Ágnes. Bp., 1974. 351–365., különösen: 358–359.

munkatársa, s itt kezdetben egy-két természettudományi, földrajzi tárcát fordított és írt, s csak ezután, ösztől jelentek meg a lapban színi- és zenekritikai tudósításai.

A fiatal Péterfy értékkereső irányulása, szellemi tájékozódásának egyetemi éveit ma gábfoglaló első intenzív évtizedében a német klasszika irodalmában, Goethe magatartásában és műveiben találta meg a számára jelentőset. Esztétikai elveit illetően pedig főleg Schillernek az esztétikai nevelésre vonatkozó nézeteiben, a klasszikus német filozófiában Kant, de ebben az időben már Hegel bölcséletében is, az írók közül a századközépi Hebbel és a kortárs G. Keller műveiben lelt azokra a művelődési értékekre, melyek személyiségének identifikációs folyamatát az irodalom és művelődés szintjén erősíteni, dinamizálni tudták.¹²

A hetvenes évek második felétől élete végéig Péterfy a VIII. kerületi főreáliskola tanára volt. Korábbi szaktárgyai mellett a nyolcadik osztályban oktatta a filozófiát. Ezen belül filozófiai propedeutikát, logikát, lélektan tanított. A logikai indukciót J. Stuart Mill művét interpretálva ismertette meg diákjaival.¹³

A hegeli filozófia hatástörténeti kisugárzásának erőterében két olyan gondolkodót is találhatunk, akik a hetvenes évtized második felében, s a nyolcvanas évtizedben hatással voltak Péterfyre. Az egyik hatást Taine *pozitívista szenzualisztikus* irányja jelentette, a másikat, a számára fontosabbat F. Th. Vischer gondolkodásmódja, esztétikai fölfogása képviselte. Péterfy mindkét hatást alapos kritikával fogadta be, s főleg Taine egyszerre jelentett számára vonzást és taszítást. A pozitívizmus eredményeinek *elégtelenségét* Péterfy pontosan érzekelte, főleg akkor, ha művészetről, ha az egyénről van szó.¹⁴

Irodalomkritikai tevékenységének megkezdése előtt Péterfy a filozófia tanulmányozására adta magát, s a szakkörökben is számontartott filozófus-jelölt szellemi rangját is magáénak tudhatta. 1876-tól 1878-ig a hazai filozófia művelésére és föllendítésére alakult *Philosophiai társas kör* meghívott tagja volt. A kör működése alig tartott tovább egy évnél, s Péterfy is alig, vagy igen ritkán látogatta a kör üléseit. A csak tizenkét értekezletet megért kör ülésein a filozófia hazai fiatal, de már prominensnek számító képviselői az évtized filozófiai irodalmának kiemelt kérdéseit beszéltek meg, egy-két tematikus szakkérdésen kívül Spencer, Lange, Vaihinger, Hartmann, Janet egy-egy művéről hangzott el előadás.¹⁵

Alexander Bernát visszaemlékezése szerint Péterfy már 1878-ban a filozófia iránt érzett elhivatottságának, befogadói bizalmának, filozófusi ambíciójának megrendüléséről adott jelt egy társasköri találkozásuk alkalmával. ¹⁶ Péterfy filozófiai „kondíciója” egyébként ennek ellenére folyton erősödött, irodalomkritikai munkáiban tárgyát következetesen az egyetemes filozófiai, történetfilozófiai alapozású értékelés eljárásának vetette alá. Lemon-dó, aggódó hangvételű viszonyulását a filozófiához önmaga iránt érzett elégedetlensége táplálta, s többek között ez is akadályozta abban, hogy filozófussá válhasson.

Der grosse Zermalmer: Kant kriticiista gondolkodásmódjának hatástörténeti érvényesülését bölcsellettörténeti írók így is jellemezték.

A *kriticismus módszere*, hangvétele jellemző szemléleti megnyilvánulásként több bírálati írást is áthatja, és értelmezési elemként nem kis világgépfőmáló szerepet kap Péterfy gondolkodásában. Schlauch Lőrinc középkorról írt füzetét bírálva például így emeli ki a művelődési szinkronitást karakterizáló mentalitásjegyeket, az európai fejlődéssel éppen *együteműséget* mutató, a hazai szellemi életet is ritkán, de jellemző vonásokat: „Felismerni a kor természetét, amint az irodalmi termékeiben, s még inkább tudományában jelentkezik. [...] Mert a mai szellemi életnek van olyan vonása, melyet a későbbi századok is méltatva

¹² NÉMETH G. Béla, *A drámáiról Péterfyről*. ItK 1962. 421–430.

¹³ ZIMÁNDI P. István, i. m. 138.

¹⁴ NÉMETH G. Béla, *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitívizmus korában. A kiegyezéstől a századfordulóig*. Bp., 1981. 295–323., különösen 313–316., valamint: 210.

¹⁵ KAJLÓS (KELLER) Imre, *Böhm Károly élete és munkássága*. Besztercebánya, 1913. I. 235–236.

¹⁶ ALEXANDER BERNÁT, *Előszó a második kiadáshoz*. In TAINE, Hippolyte, *Franciaország klasszikus filozófusai a XIX. században*. 2. jav. bőv. kiad. Bp., 1906. 10–11.

fognak fölemlíteni. A mai kor sok illúzióval szegényebb a régénél; de viszont, egy sem nézett bátrabban az igazság szemébe. Iparkodik tárgyilagossá lenni, elfojtani vágyait, hogy a valósághoz közel juthasson. [...] A mai kor érzi először mélyen, hogy az igazság rideg, fájdalmas, az emberi büszkeséget és autonómiát mélyen sebző, különösen a légvárakra romboló lehet.¹⁷

Érdeemes megjegyeznünk, hogy Péterfy a francia filozófiai szakirodalmat is figyelemmel kísérte. A pozitivisták kísérleti lélektan egyik egykori fő művelőjének, Théodule Ribot-nak 1876-ban alapított *Revue Philosophique* c. folyóiratát is ismerhette. Itt jelent meg Frédéric Paulhan bírálata Liard *La science positive et la métaphysique* c. művéről a szakközlöny 1879. évi 4. számában.¹⁸ Paulhanhoz hasonlóan Péterfy is érzékenyen reagál a Liard-féle gondolkodás belső ellentmondásaira.

A metafizikát vizsgálva Liard a neokantiánus irányzatból indul ki. Kérdésfeltevése: a metafizika mint tudomány miként lehetséges a pozitívizmus korában? Az első lapon művét Paul Janet-nak ajánlja. Előszavában köszönetet mond mestereinek és említett tesz arról, hogy Lachelier, Renouvier, Ravaisson, Secrétan gondolatait is fölhasználta.

Liard szemléletének sajátosságát összefoglalóan így emelhetjük ki: a tudomány számára elérhetetlen tapasztalását szerinte a *morális intuíció* teszi lehetővé. Ott, ahol a tudomány nevében elhangzik az *ignoramus et ignorabimus*, ott Liard morális megoldást nyújt; a pozitívizmus hódító tudományfölfogásának korában a metafizikai gondolkodás lehetőségét keresi.

Műve három részre tagolódik. Az első részben a pozitivisták tudomány értelmezésével, hiányosságaival, a második részben a kritícizmussal, a harmadikban a metafizikával foglalkozik. Az abszolútum bizonyítása érdekében Liard említi Spencer érvelését is.¹⁹ Liard számára az abszolútum nem más, mint az erkölcsi tökéletesség ideálja. A metafizika „részleges napfogyatkozásának”²⁰ korában Liard morális intuíció-tana a francia bölcselet századvégi alakulásában a Renouvier, Ravaisson, Secrétan, Lachelier, Evellin, Hamelin, Boutroux által jelzett gondolkodástörténeti irányban egyike azon törekvéseknek, melyek Bergson gondolkodásmódja felé mutatnak.²¹

Liard korábbi munkásságára így utal Péterfy: „az angol logikusok nyomán nem egy érdekes kérdést vitatott meg.” Jelzésszerűen említi, anélkül, hogy cím szerint megnevez-

¹⁷ PÉTERFY Jenő, *Schlauch Lőrinc a középkorról*. Először megjelent: BpSz 1887. 49. köt. 123. sz. 470–480. Az idézet a Németh G. Béla-féle válogatás (1962) 588. oldaláról származik.

¹⁸ A *Revue Philosophique* lapjain Fr. Paulhan röviden így foglalta össze Liard fölfogását: „La science et la métaphysique n'ont ni le même objet, ni le même but, ni le même rôle. La métaphysique morale n'a pas et ne saurait avoir de fonction scientifique. Le véritable problème de la métaphysique, c'est de nous faire connaître la raison dernière des existences. Ce problème a un grand intérêt moral. C'est une vérité morale qu'il faut inscrire au début de la métaphysique qui fera pour et par la conscience ce que la science fait chaque jour pour et par les sens.” Majd bírálatának végén Paulhan hozzáteszi: „M. Liard a fait un puissant effort pour constituer, en dehors des sciences et avec des procédés en somme tout scientifiques, une métaphysique à la fois scientifique et morale. S'il n'a pas entièrement réussi dans son entreprise, la faute en est non à lui, mais à la métaphysique, dont la vanité n'est pas moins bien montrée par les efforts de ses défenseurs les plus éminents que par les attaques de ses adversaires.”

¹⁹ *Spencer Herbert synthetikus filozófiájának kivonata*. (C. H. HOWARD munkája, SPENCER előszavával és jóváhagyásával) Bp., 1903. A *Végső alapelvek* c. első rész *A megismerhetetlen* c. fejezetében Spencer Hamilton és Mansel fölfogásából kiinduló gondolatát emeli ki C. H. Howard, s itt a tudomány és a vallás ellentétének kibékítési lehetőségét kereső Spencert állítja elének. Vö. BOUTROUX, Emile, *Tudomány és vallás a jelenkori filozófiában*. Bp., 1914. 90–100., 101–117., 118–129. Vö. NÉMETH G. Béla, *i.m.* Bp., 1981. 279.

²⁰ BERGSON, Henri, *Bevezetés a metafizikába*. Ford. FOGARASI Béla. Kiad. Bp., é.n. 7–8., 36–40.

²¹ BOUTROUX, Émile, *La Philosophie en France depuis 1867*. *Revue de Métaphysique et de Morale*, Novembre 1908. 683–689.

né azt a jelentős korábbi összefoglalást, melyet Liard a *La science positive et la métaphysique* megjelenése előtt tett közzé 1878-ban, *Logiciens anglais contemporains* címmel.²² A Lachelier-tanítványnak számító Liard e művében a deduktív logikai rendszerek közül Hamilton, Boole, Stanley Jevons elméletét vizsgálta. Az induktív rendszerek elméletsszerzői közül pedig Herschell, Whewell, J. Stuart Mill és Herbert Spencer fölfogását elemezte.

Maga Kant, akihez ekkoriban nagy visszatérés indult meg, a metafizikát, mint természetes, antropológiai hajlamot tételezte. A Kantot kiindulásul választó századvégi francia neo-criticisme is komolyan vette a *Metaphysik als Naturanlage* kanti intencióját.

Köztudomású, hogy a francia századközép szinkronjelenségei között, azaz a Comte és Littré meghatározásai szerint értendő pozitívizmus és a spiritaulizmus metafizikája között erős értékszerkezeti és mentalitástörténeti ellentét feszült. Az európai gondolkodástörténet 1871 utáni évtizedének szinkronitását korszakjellemező gondolkodás- és eszmetörténeti interferenciák hatották át. A kései pozitívizmus, valamint a posztpozitívizmus szellemi jelenségei és a neo-irányzatok kölcsönviszonyát átélő, ezen jelenségek recepciójára fogékony elmék világképében részbizonyosságok éltek egymás mellett. Voltak elhaló, halványuló argumentumok a pozitívizmus oldaláról, s egyre inkább a keresés fénykörébe kerülnek a nem pozitívista kérdésfeltevések.

A pozitívizmus korának hazai kritikátörténeti anyagában igen figyelemreméltó az, amit Péterfy az abszolútumot kereső Liard metafizika felé átmutató, a pozitívista és a metafizikai tudományfölfogás közötti *teoretikus átkötést* megvalósítani szándékozó törekvésében következetesen problematikusnak tart, kifogásol.

A filozófiatörténet tradicionális, a megismerés rendjére vonatkozó kérdését Péterfy a metafizikát morális irányban kereső és kiépítő Liard törekvésére irányozza, s itt, ezen a ponton így szól: „Szeretnők megkérdezni a szerzőt, milyen relatio, vonatkozás van a létezők morális rendje és tudományos rendje között?”

A pályakezdő Péterfy már ebben a korai kritikai tudósításban is nagyon jellemző módon kérdez. Aki metafizikát keres, az *határfogalmakkal* dolgozik, s nem kis nehézségekbe ütközik. Jól tudta, átérezte ezt Péterfy. Kritikai észrevételeinek, értékelési eljárásának diszpozíciós értékszerkezetében és gondolkodástörténeti háttérében a klasszikus német filozófia problémajelölési és reflektálási karakterisztikáját követhetjük nyomon itt is. Közvetetten. Nézzünk erre egy példát.

A klasszikus német filozófia kései ágának, valamint a német romantikának problémavilágát fölillantva egy korszakokon átmutató, újra visszatérő kérdéskört érintve, szinte az *Identitátsphilosophie* Schellingjével teszi föl Liard-nak a kérdéssort: „Mindenek előtt azt szeretnők tudni, hogyan gondolhassuk relatio nélkül az abszolútumot? hogyan gondolhassunk morált a megismerés funkciója nélkül, morális abszolútumot személyiség nélkül és személyiséget korlát, tehát relatio nélkül?”²³

A századvégi francia neokantianizmus Liard által művelt változata nem hagyja el a francia gondolkodási hagyomány egyik jellemzőjét, a *morálfilozófiai* igényt. A Jules Lachelier tanítványának számító Liard metafizikája nem az értelem, hanem a morál területén jelöli ki saját kompetenciáját, a morális intuíció fogalmával dolgozik. A pozitívista tudomány határait elhagyó gondolkodástörténeti folyamatban a metafizika jogosultságát a morálfilozófia területén jelöli ki, itt próbálja igazolni.

A XVIII. századi racionalizmus gondolkodási jellegének, metódusának belső természetéből, s az angol moralisták fölfogását áthasonító törekvések együttes hatásából adódó gondolkodásbeli esetlegességre már a Liard-könyvről írt cikkében is rámutat Péterfy. Nevezetesen filozófiai szempontból itt is, mint majd később az Eötvös József regényeiről készült irodalmi kritikájában esztétikai szempontból is, a *retorizáló*, moralizáló irányba té-

²² V6. T. Liard: *Logiciens anglais contemporains*. Revue Philosophique, 1878. vol. 6. 527–529.

²³ V6. FRANK, Manfred, *Eine Einführung in Schellings Philosophie*. Frankfurt am Main, 1985. Az *Identitátsphilosophie* c. VII. fejezet, különösen: 121.

vedő, *álmegoldást* eredményező filozófiai, majd regényírói gondolkodási módszerre,²⁴ mint kerülendőre hívja föl a figyelmet az a Péterfy, aki a retorikus eljárásmodot nélkülöző racionalizmust, Descartes-ot; és az irodalomban pedig Goethét igen nagyra becsüli.²⁵

Kritikatörténeti vizsgálódásaink során Péterfy ismeretkritikai szempontjainak a korai publikációkban való megnyilvánulását kutatva, majd meglelve e kritikai tudósítást, világossá vált: Th. Lipps esztétikai művének recepciója előtt, ettől függetlenül szerzőnk pontosan érzékelt az ismeretkritikai elméletből és a morál elméletéből származó metodikus különbségeket. Péterfy következetesen jelezte az egyes tudatterületek *önelvűségének* problematikáját, s nemcsak érzékelt, hanem bírálati elvként már 1879-ben alkalmazta az egyes, egymástól különböző tudati ismeretkörök vizsgálatánál a tiszta és világos *különválasztás* elvét, az *önelvűség* szempontrendszerét.

E szempontrendszer kritikai elvként való alkalmazását, továbbfejlesztését, a *morális elv* ismeretelméleti, valamint esztétikai, történetbölcseleti területen való alkalmazásának elutasítását figyelhetjük meg Péterfy *A tragikum* (1885), és *A tragédiáról* (1887) c. nagy tanulmányaiban, valamint az 1891-ben Th. Lipps *Streit über die Tragödie* c. munkája kapcsán *A költői igazságszolgáltatás a tragédiában* c. dolgozatában is, melyben az *önelvűség* szempontjainak alkalmazását saját, de Lippsével is rokon, vele azonos meggyőződésen alapuló eljárásként tart számon a szakirodalom.²⁶

A *La science positive et la métaphysique* c. mű szerzője nyomtatásban ekkor még nem olvashatta professzorának, Lachelier-nek a *Revue Philosophique* 1885-ös évfolyamában megjelent, a századvégi gondolkodástörténeti alapproblémák egyik jelentős kérdéskörét igen élesen megvilágító *Psychologie et métaphysique* c. értekezését. Viszont mestere koncepcióját már a korábbi évekből tanítványaként előadásából annál inkább jól ismerhette, s műve írásakor Lachelier eszme- és gondolatköréből is inspirálódhatott, éppúgy, mint Renouvier műveiből.

Lachelier művét cím szerint azért is említettük, mert alapos okunk van feltételezni, hogy Péterfy Jenő számára Lachelier művének recepciója elmaradt.

Taine-ről négy alkalommal írt, s először pszichológiai-filozófiai főművéről, a *De l'Intelligence*-ről 1879-ben. Foglalkoztatta, némely ponton mélyen érintette a Taine által fölvetett problematika, eljárása alapvetően azonban mégsem vonzotta, több ponton határozottan taszította.

A *Psychologie et métaphysique* c. Lachelier-mű lehetett volna az, amelyik őt a Taine-féle problematika földolgozása után, a saját bírálati vonatkoztatási rendszerében igazán megerősíthette volna. Az irodalom- és bölcséletkritikai, valamint történetfilozófiai gondolkodásának kihívásaiban és válaszkérésaiben Lachelier éppúgy méltó vezető társa lehetett volna, mint ahogyan az volt olvasmányai alapján Ranke, Fr. Th. Vischer és Th. Lipps.

Mégha annyira rokon is volt fölfogása velük, sem Lachelier, sem Dilthey műveinek konkrét recepciójáról nem tudunk Péterfynél. Miként Liard *La science positive et la métaphysique* c. műve itt, a későbbiekben Lachelier és Dilthey művei is szembesítési anyagot nyújtottak volna, újabb emelők lehetek volna irodalom- és bölcséletkritikai módszerének, az analitikus realizmusnak.²⁷

A koreszmékre fogékony, s ezek interferenciáját átélő Péterfy fölfogásában, gondolkodásmódjában már 1879-ben is túlsúlyban voltak az antipozitivisták elemek.

²⁴ PÉTERFY Jenő, *Báró Eötvös József mint regényíró*. In *PJVM* 1962. 215., 220. Vö. még: NÉMETH G. Béla, *i.m.* Bp., 1981. 307–308.

²⁵ NÉMETH G. Béla, *Bevezetés*. In *PJVM* 1962. 72–73.

²⁶ NÉMETH G. Béla, *i.m.* Bp., 1981. 230., 245–247. Vö. MEDVECZKY Frigyes, *Néhány észrevétel az esztétika és etika autonómiájáról*. In *Emlékkönyv Beöthy Zsolt születésének hatvanadik fordulójára*. Bp., 1908. 5–10. Vö. B. V. [PÉTERFY Jenő], *René Lavallée: La Morale dans l'Histoire*. Száz 1892. 325.

²⁷ Vö. NÉMETH G. Béla, *i.m.* Bp., 1981. 244., 253., 254–255. Vö. GADAMER, H-G., *Bevezetés*. In HEIDEGGER, M., *A műalkotás eredete*. Bp., 1988. 7–8.

„Skepticizmusa minden erejétől megfosztja metaphysikáját [...]” - nehezményezi Liard eljárását Péterfy. Bölcséletkritikai észrevételében Péterfy implicit módozatban a *metafizika ismeretfilozófiává* transzponálásának igényét fogalmazza meg, s kéri számon a *La science positive et la métaphysique* szerzőjétől. Itt, ezen a ponton kritikus szemléletével a hetvenes évek végének magyar kritikátörténeti gondolkodásában Péterfy a pozitívizmus-ellenes gondolkodási módozatok, az európai bölcséleti neo-irányzatok közül a neokantiánus áramlatba illeszkedik, észrevételei a neokantianizmus egyik ágának mentalitásjegyeivel tartanak rokonságot.

A századvégi magyar kritikusa által kívánatosnak igényelt mértékben Louis Liard a francia metafizikai hagyomány gondolkodásmódjának konvencióit nem minden ponton tudta meghaladni.

Liard neokantianizmusában Péterfy nem azt az önelvű filozófiai megoldást találta meg, melyet később saját területén, *esztétikai elvű* irodalomkritikájában maga is keresett, majd alkalmazott. Liard-tól a néo-criticisme irányához méltó, a filozófiai önelvűségen belül maradó diszkurzív gnoszeológiai megoldást várt Péterfy. Az alapkérdést illetően a sztoikus fölfogáshoz közeljutó, a filozófiain kívül eső morális megoldást nyújtó Liard, és Péterfy későbbi törekvését látszólagosan azonban mégis összekapcsolta valami. Hiszen a pozitívista tudományeszmén, világképen túlmutató, a megismerő egyén számára méltányosnak tartott, a pozitívizmus korában újra fölépíthető mérsékelt metafizika lehetőségét is kereste, óhajtotta Péterfy is. Viszont Péterfy irodalomkritikai fölfogásában nem adott teret a morálfilozófiának, következetesen törekedett az esztétikai önelvűség megvalósítására.

Péterfy a moralizáló hajlam jelenlétét mutatta ki, tette kritika tárgyává a néo-criticisme Liard által képviselt fölfogásában, bemutatva a kritikai, ismeretelméleti megközelítés *kisiklását*, kiemelve azt a pontot, „mely által az éles elméjű kantiánusból gyöngye francia metafizikus lesz.”

II.

*La science positive et la métaphysique.*²⁸

Ouvrage couronné par l'Académie des Sciences morales et politiques. Par L o u i s L i a r d. Paris. Germer Baillièrre et Cie. 1879.

Louis Liard — Bordeauxban a philosophia tanára — e művével a francia spiritualisták első sorába lépett. Könyve reánk nézve is érdekes. Mutatja Kant befolyását a francia szellemre és érdekes képét adja a moralizáló hajlamnak, mely a franciákat a metaphysika terén rendesen ellepi. — Míg Németországban a metaphysikai gondolkozás még mindig néhány jeles képviselővel bír, a francia metaphysikus a „Science” előtt leküzdhetetlen hődelattal hajlik meg s tudománya számára csak kegyelemhelyet kér nem — a tudás, hanem a morál nevében. Skepticizmusa minden erejétől megfosztja metaphysikáját; alig van gerince; nem egy egységes világnézet képét adja tehát, hanem csak elszórt gondolatokat, szónoklati foszlányokat. A XVIII. század salonjaiban a philosophiai gondolkodás „jeu d'esprit” volt, ma a metaphysikai kérdésekből „prière de cœur”-t csinálnak. Csakhogy nem többé a salonok számára. A komolyabb idealista ma, német pedanteriával, körülveszi magát a philosophiai fejlődés vívmányaival; azokat ritka ügyességgel felhasználja s csak ha tudományos lelkiismeretének bizonyos fokig eleget tett, következik salto mortaleja a rhetorika s erkölcsi elmékedések térei felé. A nagy közönség már útja elején elhagyja; inkább kritikákat, essayket olvas.

Így keletkezik szemben a divat philosophiájával újabban egy második francia iskolai bölcsélet, mely tudományosabb alappal, módszeres eljárással bír, mint az első, mely Royer Collard, Jouffroy, Main de Biran neveivel díszeleg, de végső elemeiben ezzel összeesik.

A különséget misem tüntetheti ki jobban, mint a mesterek, kik után a két iskola indul. Royer Collard és Main de Biran iskolája Descartes-ot és az angol moralistákat követé, a

²⁸ Külföld, 1879. 8-9. sz. 259-261.

maiak zászlajára Kant neve van írva. — Amott dogmatikus alapon moralizáltak s csírájában megölték minden skepsist; itt kritikai alapon a skepsisnek ugyan tág tért engednek, de csak hogy annál dogmatikusabbak legyenek a morálban. És csodálatos, a német szerint „frivol” francia nép idealistikus philosophiáján e moralisáló vonás kezdettől végig átvonul. Majdnem azt mondanám, hogy a morált philosophiájuk próbakövévé teszik. Ez ép úgy bizonyít erkölcsi érzetük elevensége mellett, mint philosophiai mélységük ellen.

A mélységet azonban kezdik sokoldalúsággal pótolni. A legkülönfélébb philosophiai kérdések iránt ma már nagy érdekeltséget mutatnak. Keresik kíváncsian oly rendszerek magvát is, melyekre eddig vállvonítva csak azt mondhatták: c'est absurd. Művelnek serényen egyes philosophiai disciplinákat is. Liard p. — az előttünk fekvő könyv szerzője — az angol logikusok nyomán nem egy érdekes kérdést vitatott meg. Az ő logikai ereje a jelen könyv kritikai részén is nagyon megérzik. Ép oly subtilis gondolkozó, mint élesen boncoló. A gondolkozás főbb kategóriáit a legrészletesebb analysis alá veszi. Kezdő alig tájékozhatná magát a substantia, ok, erő, szám fogalmainak logikai értéke felől behatóban, mint ép Liard e könyvéből. Itt egészen Kant-féle alapon áll s megmutatja, hogy a tér és idő s a kategóriák a megismerés alapföltételei; tapasztalásunk függ tőlünk s nem megfordítva.

Kant-féle alapról vizsgálja könyve első részében a positivismust is; kimutatja, hogy a positivismus, associationalismus, evolutionismus végeredményében dogmatismus, mert azt, a min nyugszik: a megismerést nem bírja megmagyarázni, mivel már föltételezi. S most mint a jó vadász a vadnak, Liard is neki indul, hogy fölkeresse azt, mi többé nem másban bírja föltételét, hanem igazán „causa sui”. Mindig meredekebbre jut. Kereste először az „absolutumot” a gondolkodás törvényeiben; ezek azonban a Spinoza substantiája, az ok stb. — mind csak a relatív — a tapasztalás honában érvényesek, tehát nem bírnak a „causa sui” jellegével. Tovább kell indulnia. Lélegzete mindinkább elszorul. Eljő végre a „sujet pur” meredékére. S itt történik ama francia salto mortale, mely által az éles elméjű kantianusból gyöngé francia metaphysikus lesz.

Egyserre csak hátat fordít a relativnak s a t u d á s n a k is. A metaphysika ott kezdődik, hol az elmében a sötétség. A tudomány méce elalszik és megszületik a morális metaphysika csodája. Születik a szabadság méhéből, mely maga az absolutum. Ezen absolutum minden relatio nélkül van. „Die reine Selbstherrlichkeit” — mint a német mondaná. Azért nem is tudjuk — s maga a szerző legkevésbé — milyen r e l a t i ó b a tegyük magunkat vele. Innen van, hogy tudunk is róla valamit, nem is; sejtünk is róla valamit, nem is; eszünk tőle egészen üres, szívünk pedig vele egészen tele van. Ezen absolutum még a megatheriumnál is csodálatosabb öslény. — Nem csoda, ha a szerző metaphysikája is kétes világitásba kerül. Liard szerint nincs megösmérségi célja és mégis a létezők vég okát tárja föl előttünk. Ezen végső okhoz azonban a tudásnak semmi köze, csak a morálnak. A létezőknek van morális rangfokozata, melyhez a tudományos osztályozásnak semmi hozzá szólója nincs. Szeretnők megkérdezni a szerzőt, milyen relatio, vonatkozás van a létezők morális rendje és tudományos rendje között? S e vonatkozás hogy kerül ki az egészen relatio nélkül való absolutumból? Mindenek előtt azt szeretnők tudni, hogyan gondolhassuk relatio nélkül az absolutumot? hogyan gondolhassunk morált a megismerés functiója nélkül, morális absolutumot személyiség nélkül és személyiséget korlát, tehát relatio nélkül? Ellenmondások tömege, melyből az ideálokról hangoztatott szép szavak ki nem bontanak. Ideál értelmi alap nélkül a. m. koponya agy nélkül.

Liard könyve tehát értékére nézve két félre oszlik. Az egyik rész — a positivismus kritikája, a kategóriák fejtegetése — ha eredeti eszméket nem is tartalmaz, de kitűnő elmeállással s ügyességgel tünteti fel a fölvetett kérdésekkel szemben a Kanti álláspontot.

A Liardi praktische Vernunftban az értelem s a mysticismus oly szerepet játszanak, mint a mesében a két oroszlány, melyek egymást kölcsönösen fölfalták, csupán farkuk hegyét hagyva az utóvilágnak emlékül.

Péterfy Jenő dr.